

УДК 347.731:346.548:336.717

Лобач О. М.*кандидат юридичних наук, доцент,**Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна;**e-mail: lobacholga@ukma.edu.ua; ORCID ID: 0000-0002-4042-7717***Кравченко Н. Г.***кандидат юридичних наук,**Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна;**e-mail: kravchenkon@ukma.edu.ua; ORCID ID: 0000-0002-9334-195X*

ФІНАНСОВО-ПРАВОВА ПРИРОДА ПОСЛУГ НА ПЛАТІЖНОМУ РИНКУ

Анотація. Здійснено огляд правового регулювання українського платіжного механізму і проаналізовано його осучаснення в умовах зміни правозастосування на фінансовому (в тому числі платіжному) ринку під впливом цифровізації суспільних відносин, зокрема: з'ясовано характер правовідносин на ринку платіжних послуг, досліджено зміст і правову природу платіжних послуг як фінансово-правової категорії; платіжну послугу кваліфіковано основою правового платіжного механізму; підкреслено, що платіжна послуга у правовому вимірі є явищем міжгалузевим і регулюється нормами цивільного, господарського, фінансового, банківського, валютного права тощо, а діяльність із надання платіжних послуг за своєю правовою природою має ознаки як публічно-правових (регуляторних), так і цивільно-правових відносин.

Зроблено висновок, що елементи, які структурують законодавчу дефініцію «платіжна послуга», свідчать, що в її основу покладено суб'єктний і функціональний критерії, які, будучи об'єднаними в цій правовій конструкції, формують предмет діяльності надавача платіжних послуг — виконання / супроводження платіжних операцій.

Запропоновано доповнити наявну доктринальну класифікацію платіжних послуг за додатковими критеріями, які дозволяють характеризувати їхні (послуги) як систему взаємопов'язаних елементів, що охоплюються діалектикою цілого і частини, загального та окремого.

На основі правового аналізу легальної дефініції «платіжна послуга» запропоновано доктринальне його визначення: платіжні послуги — це діяльність (самостійна або із залученням комерційних агентів) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, банків (згідно з банківською ліцензією) і визначених законодавцем суб'єктів господарювання (на підставі ліцензії на включення до реєстру) із виконання та/або супроводження платіжних операцій з використанням сучасних платіжних інструментів на договірних засадах із споживачем таких послуг за рахунок власних чи отриманих у кредит від надавача коштів із дотриманням вимог щодо їх відокремлення і збереження.

Висловлено гіпотезу щодо структури нової моделі правового платіжного механізму, зроблено висновок про формування нової парадигми платіжного механізму та його правового регулювання з урахуванням цифровізації відносин у сфері платіжних послуг. Наголошено, що платіжний механізм має центруватися на споживачеві платіжних послуг — захисті його прав та інтересів. Визначено окремі напрями подальшої дослідницької роботи щодо правового механізму платежів, платіжного ринку, платіжних послуг.

Ключові слова: платіжний механізм, платіжний ринок, платіжні послуги, платіжний інструмент, цифрова економіка, правове регулювання, захист прав споживачів платіжних послуг.

Формул: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 27.

Lobach O.*Ph. D. in Law, Associate Professor,**National University of Kyiv Mohyla Academy, Ukraine;**e-mail: lobacholga@ukma.edu.ua; ORCID ID: 0000-0002-4042-7717*

Kravchenko N.*Ph. D. in Law,**National University of Kyiv Mohyla Academy, Ukraine;**e-mail: kravchenkon@ukma.edu.ua; ORCID ID: 0000-0002-9334-195X*

FINANCIAL AND LEGAL NATURE OF SERVICES IN THE PAYMENT MARKET

Abstract. We performed a review of the legal regulation of the Ukrainian payment mechanism and the analysis of its modernization in the context of changing law enforcement in the financial (including payment) market under the influence of digitalization of public relations, in particular: we clarified the nature of legal relations in the payment services market, we studied the content and legal nature of payment services as a financial and legal category, we qualified the payment service as the basis of the legal payment mechanism. It is emphasized that the payment service in the legal dimension is a cross-sectoral phenomenon and is governed by civil, commercial, financial, banking, currency law, etc., and the activity of providing payment services by its legal nature has the features of both public (regulatory) and civil legal relations.

It is concluded that the elements structuring the legal definition «payment service» indicate, that it is based on subjective and functional criteria, which, being combined in this legal structure, form the subject of payment service provider — performance/support of payment transactions.

It is proposed to supplement the existing doctrinal classification of payment services according to certain additional criteria, which allow to characterize it as a system of interconnected elements (payment transactions) covered by the dialectic of whole and part, general and individual, according to certain criteria.

Based on the legal analysis of the legal definition «payment service», its doctrinal definition is proposed, i.e., payment services are activities (independent or with the involvement of commercial agents) of public authorities, local governments, banks (according to the banking license) and legal entities (on the basis of a license for inclusion in the register) for the execution and/or maintenance of payment transactions using modern payment instruments on a contractual basis with the consumer of such services at the expense of own or borrowed from the provider with compliance with the requirements for their separation and preservation.

The hypothesis of the structure of the legal payment mechanism new model is expressed, and the conclusion about the formation of a new paradigm of the payment mechanism and its legal regulation taking into account the digitalization of relations in the field of payment services is made. It is emphasized that the payment mechanism should focus on the consumer of payment services — protection of his rights and interests. Some directions of further research work on the legal mechanism of payments, payment market, payment services are identified.

Keywords: payment mechanism, payment market, payment services, payment instrument, digital economy, legal regulation, protection of the rights of payment services consumers.

JEL Classification G19, G35

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0; bibl.: 27.

Вступ. «Moneta est iustum medium et mensura rerum commutabilium, nam per mediae monetae, fit omnium rerum conveniens, et iusta aestimatio — Гроші — справедливий посередник і засіб придатних для торгівлі товарів, бо за посередництва грошей проводиться зручна і надійна оцінка всіх речей» [1, с. 64]. Таке призначення і значення грошей у людському суспільстві було визначено у римському праві, і навряд чи це можна заперечити — з моменту свого виникнення гроші виступають елементом та інструментом платіжного механізму. Узагальнену їхню функцію вчені-економісти визначають певні дію чи «роботу» грошей щодо обслуговування руху вартості у процесі суспільного відтворення, хоча питання про функції грошей є одним з найбільш дискусійних у теорії грошей [2, с. 35]. Гроші, як засіб платежу, обслуговують більшу частину всього економічного обороту, сфера їх застосування широка й охоплює сфери як публічних, так і приватних фінансів [2, с. 41—42]. За економічного підходу термін «платіж» розуміється як сплата грошової суми або як сума, що має бути виплачена

[3, с. 227]. У Словнику Пітера Колліна «Банківська справа та фінанси» платіж визначено як акт передання коштів в обмін на товари і послуги [4, с. 256]. Така сутність платежу, на наш погляд, характеризує його як послугу, яка надається в царині суспільних відносин і яку, вважаємо, слід розглядати у правовій площині — надання послуг має відбуватися за відповідними правилами, які встановлюються державою, визначаються звичаєм тощо.

Робота над розбудовою платіжного механізму в Україні почалась одночасно зі становленням її фінансової системи, але на сучасному етапі набуває особливої актуальності передусім через ухвалення Закону України «Про платіжні послуги» (далі — Закон про платіжні послуги) [5], який пропонує настільки кардинально новий порядок правового регулювання цих суспільних відносин, що варто констатувати зміну законодавчої концепції платіжного ринку, а на рівні науки говорити про зміну парадигми правового платіжного механізму внаслідок цифровізації багатьох сфер державного і суспільного життя, включаючи економіку, право, інші сфери людського буття. Зокрема, дослідники зазначають, що в найближчій перспективі фінансова індустрія в її традиційному розумінні припинить своє існування, а завдяки «підривним» технологіям [інтернет речей, аналіз великих даних (BigData), штучний інтелект тощо] не тільки створені умови для переходу до фінансових екосистем, але вже відбувається процес їхнього активного формування. Традиційний банкінг поступово витісняється цифровим. Міцний поштовх цифровізації фінансової індустрії був даний пандемією коронавірусної інфекції — відзначається зростання онлайн-платежів, переказів та інших фінансових послуг, розглядаються додаткові аргументи на користь цифровізації грошового обігу [6, с. 59, 63, 68]. Сучасний економіко-правовий за своєю природою платіжний механізм не може ігнорувати надбань технічного прогресу, утім, оскільки в цій сфері зачіпаються інтереси невизначеного кола користувачів платіжних послуг, то в цих відносинах обов'язково мають діяти чіткі правила і гарантії захисту їхніх майнових прав.

Аналіз досліджень і постановка завдання. Проблема осучаснення платіжного механізму і вдосконалення правового регулювання платіжних послуг (як правової основи цього механізму) в Україні назривала давно і не могла не стати предметом дослідження фінансової (економічної, правової) науки як різновид фінансових послуг. Учені-економісти зазначають, що «ринку платіжних послуг виконує одну із ключових функцій фінансової системи, забезпечуючи здійснення різноманітних трансакцій. Платіжні послуги — це діяльність offerentів із здійснення трансакцій в інтересах споживачів» [7, с. 14]. З огляду на те, що суб'єктами договорів з надання платіжних послуг, окрім offerentів, є ще й споживачі, а самі послуги передбачають участь ще й виконавців окремих технологічних процесів, наведене визначення потребує деякого уточнення з правового погляду, зокрема щодо статусу всіх учасників цих відносин. Питання захисту прав споживачів фінансових послуг досліджувала І. А. Аванесова, яка класифікувала послуги у сфері фінансового посередництва і типізувала їх для центрального банку та комерційних банків [8, с. 60—62].

І. А. Безклубий категорію «послуга» на банківському ринку розглядає як фрагментарний елемент загального поняття фінансової послуги, з'ясовує співвідношення категорій «банківська послуга» і «банківська операція», надає визначення банківської послуги (у широкому і вузькому значеннях) та банківської операції [9, с. 59—74]. Проблематику платіжного механізму та платіжних послуг дослідили Т. С. Гудіма і О. А. Чабан, які дійшли висновку про поступове необґрунтоване розширення повноважень центрального банку, який поєднує повноваження як регуляторного і наглядового органу, так і учасника ринку платіжних послуг [10, с. 18]. Значний внесок у дослідження ринку платіжних послуг зроблено А. М. Пожидаєвою, яка: визначила перспективні напрями розвитку правового регулювання платежів; вказала на необхідність формування єдиного підходу до визначення понять «платіжна система», «платіжні послуги», «переказ коштів»; звернулася до проблеми розмежування та співвідношення категорій «платіжна послуга» і «платіжна операція»; охарактеризувала платіжну операцію як правомірну дію, належну до функцій платіжної системи (в її широкому розумінні) [11, с. 11—29]. Про потребу визначення поняття «платіжна послуга» зазначала й А. С. Гончаренко, досліджуючи питання конкуренції на ринку фінансових послуг [12, с. 23].

Окремим блоком слід відзначити дослідження, пов'язані з переосмисленням платіжної послуги в ракурсі епохи цифровізації суспільного життя. «Цифра» для багатьох сфер суспільних відносин формує нові виклики, загрози та перспективи і, зрештою, призведе до формування нової категорії прав людини — «цифрових прав». Учені закликають до адекватного формулювання правового механізму реалізації вже наявних прав і тих, які тільки-но починають формуватися [13], звертають увагу на проблеми традиційних (класичних) банків, зокрема на втрату контролю над платіжною системою, на доцільність кардинальних корекцій та інновацій у підходах до взаємодії з клієнтами та здійсненні електронного бізнесу [14]. Зазначена проблематика цілком охоплює платіжний ринок (як новий вид ринку в межах ринку фінансових послуг) з його платіжними послугами.

О. Вінник слушно зазначає, що виникає потреба у становленні відповідних правил взаємодії в цифровому середовищі, аби ризики не переважили переваги цифровізації [15, с. 158]. Створення таких правил на платіжному ринку тільки розпочалося, тому потребує наукових досліджень як у визначенні та уточненні понятійного апарату, так і у формуванні шляхів розв'язання проблем правового захисту майнових прав та інтересів споживачів платіжних послуг.

Відзначимо й праці, в яких піднімається проблема захисту прав споживачів у більш вузьких сферах. Постійно зростає потреба в захисті прав споживачів під час купівлі товарів через Інтернет [16]. Згодом платіжні послуги будуть надаватися штучним інтелектом, особливості статусу якого як електронного суб'єкта вже на сьогодні спонукають дослідників формувати конкретні проблеми, з ним пов'язані: визначення особи, відповідальної за шкоду, завдану штучним інтелектом; прогалини в нормативно-правовому регулюванні відносин у сфері використання цифрових технологій тощо [17].

Мета статті — визначити зміст і природу поняття «платіжні послуги» як фінансово-правової категорії. Для досягнення цієї мети ставимо завдання: здійснити огляд правового регулювання українського платіжного механізму, з'ясувати характер правовідносин на ринку платіжних послуг, доповнити класифікацію таких послуг за основними критеріями та окреслити напрями подальших правових досліджень на початковому етапі формування нової парадигми правового платіжного механізму, спрямованого на створення дієздатного та ефективного платіжного ринку в умовах цифрової економіки.

Матеріали і методи. Інформаційним забезпеченням нашої роботи слугували законодавчі та нормативні акти національного і зарубіжного законодавства, вітчизняні і зарубіжні наукові розробки економістів і правників з питань організаційно-правового функціонування ринку фінансово-платіжних послуг, концепції і доктринальні положення щодо розуміння закономірностей грошового обігу, взаємозв'язків платіжних систем, систем переказу коштів, інших інституцій фінансової системи, а також інформаційні дані з офіційних сайтів. Методи дослідження обрані за авторським підходом, який урахує філософсько-світоглядний, загальнонауковий і спеціально-науковий рівні методології, та сприяв з'ясуванню правової природи, сутності та змісту поняття «платіжні послуги» як правової категорії, дозволив уточнити понятійний апарат. На цій основі запропоновано визначення поняття «платіжні послуги», сформульовано гіпотезу щодо зміни парадигми правового платіжного механізму в умовах цифрової економіки, а також визначено напрями подальших досліджень її характеристик.

Результати дослідження. Виконання грошима покладених на них функцій забезпечується правовими засобами — державами встановлюються правила функціонування платіжного механізму (у літературних джерелах він подається як платіжна система в широкому значенні [18, с. 54; 19, с. 366—370]), в основі якого — платіжні та розрахункові системи, спрямовані на надання платіжних послуг.

В. М. Кравець і О. В. Кравець, досліджуючи становлення та сучасність західноєвропейського банківського бізнесу, виокремлюють проблему — у галузі національних платіжних і розрахункових систем (кількість яких є значною й при цьому вони, в основному, є технічно неузгодженими між собою), має бути виконаний величезний обсяг роботи [20, с. 439]. На такому тлі стає зрозуміло, що ухвалений Закон про платіжні послуги

спрямований на масштабне реформування українського платіжного механізму. Системний аналіз нового правового регулювання платіжних послуг, що пропонується суспільству, дає, на наш погляд, підстави для висновку про зміну парадигми у сфері платіжного механізму в цілому і платіжних послуг як його невід’ємної складової, зокрема: з одного боку, йдеться про заснування в межах фінансового ринку нового виду ринку — платіжного ринку (його визначено як «сукупність учасників платіжного ринку та правовідносини між ними щодо надання платіжних послуг» [5]), про лібералізацію засад грошового обігу на платіжному ринку (що передусім проявляється через суттєве розширення кола надавачів платіжних послуг, більшість з яких не могли надавати ці послуги раніше); з другого, з огляду на інноваційний характер платіжних послуг — про створення гарантій / механізмів захисту майнових прав та інтересів користувачів платіжних послуг. На масштабне реформування національного ринку платіжних послуг вказують такі чинники: внесення зазначеним законом численних змін і доповнень до законодавчих актів, що, серед іншого, регулюють розрахунки та платежі; запровадження нових понять і правових інститутів задля регулювання платіжного механізму; нові дефініції (наприклад, цифровий контент, цифрові гроші) або звичні, але в новій законодавчій інтерпретації тощо; осучаснення нормативно-правових актів НБУ, який за волею законодавця концентрує повноваження головного регулятора ринку платіжних послуг; відстрочення введення цього закону в дію на цілий рік з часу набуття ним чинності, що, на наш погляд, зроблено не тільки в цілях підготовки необхідної бази підзаконних актів регулятивного і наглядового характеру, а також для опанування порядку здійснення в Україні платіжних послуг широкою спільнотою.

В. М. Усоскін підкреслює, що «платіжний механізм — одна з базових структур ринкової економіки. Він опосередковує “обмін речовин” у господарській системі, і від його чіткої та безперервної роботи залежить загальна ефективність функціонування економічних інститутів» [21, с. 139]. Така характеристика платіжного механізму передусім визначає його як явище економічне. Але водночас платіжний механізм, безумовно, є й правовим явищем — визначення учасників платіжного ринку, регламентація їхнього правового статусу, класифікація платіжних послуг, установлення чітких правил здійснення цих послуг — усе це вказує на встановлення правового режиму функціонування українського платіжного ринку, а крім того, є запорукою захисту майнових прав та інтересів осіб, які потребують цих послуг в економічному обороті.

Обслуговуючи економічні відносини, платіжний механізм втілюється в різноманітні правові інструменти залежно від виду платіжної послуги, яку, на наш погляд, слід кваліфікувати основою правового платіжного механізму. При цьому варто звернути увагу на те, що платіжна послуга у правовому вимірі є явищем міжгалузевим — регулюється нормами цивільного, господарського, фінансового (банківського, валютного) права тощо. Не можемо не відзначити, що значна роль в розвитку інституту платіжної послуги належить Національному банку України, діяльність якого як державного регулятора платіжного ринку полягає у виконанні функцій, закріплених у статті 7 однойменного Закону України [22].

Законодавче визначення поняття «платіжна послуга» в Законі про платіжні послуги [5] дозволяє виділити такі ознаки — діяльність (перша) надавача (друга) платіжних послуг з виконання та/або супроводження платіжних операцій (третья ознака). Як бачимо, у цьому визначенні немає посилання на інструментарій (платіжний інструмент), за допомогою якого здійснюється платіжна послуга, на відміну від нині чинного Закону «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», де ці інструменти прямо зазначені: «Платіжний інструмент — засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому носії інформації, який використовується для ініціювання переказів» [23]. Закон про платіжні послуги визначає платіжний інструмент як «персоналізований засіб, пристрій та/або набір процедур, що відповідають вимогам законодавства та погоджені користувачем і надавачем платіжних послуг для надання платіжної інструкції» (стаття 1) [3]. Які запитання викликає нова дефініція платіжного інструменту? По-перше, в ній не визначено, що таке персоналізований засіб, пристрій. По-друге, що розуміється під такою ознакою платіжного інструменту, як «набір процедур»? По-третє, з цієї норми випливає, що всі платіжні інструменти мають

відповідати вимогам законодавства. Застосування широкого терміна «законодавство» означає, що реалізація цієї норми можлива тільки за умови ухвалення певного підзаконного акта. По-четверте, призначення платіжного інструменту полягає в наданні платіжної інструкції надавачеві, що змушуватиме користувача (ініціатора) з'ясувати як зміст цієї інструкції, так і спосіб її реалізації ним. Чи не занадто складно сформулював законодавець цю дефініцію «платіжний інструмент»? Порівнянням наведених вище визначень платіжного інструменту доходимо висновку, що інструкція за здійснення платіжної операції за Законом про платіжні послуги є нічим іншим, аніж певним платіжним інструментом, що застосовується за вибором користувача в диспозитивних платіжних відносинах або використовується ініціатором платежу, якщо платіж немає ознак диспозитивності (наприклад, ініціюється виконавцем судового рішення). На наш погляд, таке визначення платіжного інструменту не відповідає принципу правової визначеності, що ускладнюватиме практику його застосування.

Визначення платіжної послуги містить суттєві ознаки, які є елементами, що структурують цю дефініцію: 1) це діяльність надавача платіжних послуг з виконання та/або супроводження платіжних операцій; 2) це сам надавач платіжних послуг. Отже, в основу законодавчої дефініції «платіжна послуга» покладено суб'єктний (хто) і функціональний (що робить) критерії, які, будучи об'єднаними в цій правовій конструкції, формують предмет діяльності певного суб'єкта — виконання / супроводження платіжних операцій.

Характеристика діяльності надавачів платіжних послуг як змістовної ознаки платіжної послуги дає підстави стверджувати, що це не разова (епізодична) дія, а виконання на постійній основі послідовних установлених законодавцем виключним переліком дій щодо виконання та/або супроводження платіжних операцій. На діяльність надавачів платіжних послуг, визначених Законом про платіжні послуги закритим переліком, варто подивитися під кутом їхньої функціональності у платіжному механізмі. Очевидно, що їхня діяльність хоча і подається в Законі універсалізовано — надання платіжних послуг, — тим не менш вона не є та й не може бути однаковою. З огляду на організаційно-правовий статус і на виконуваний функціонал, надавачів платіжних послуг слід класифікувати на тих, які здійснюють підприємницьку діяльність (з метою отримання прибутку), і тих, які такої діяльності не здійснюють, — НБУ, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, — і які у платіжному механізмі країни мають специфічний статус. Якщо говорити про НБУ, то його статус є подвійним: він «надає платіжні послуги відповідно до Закону про платіжні послуги (стаття 42) і «здійснює державне регулювання на платіжному ринку, здійснює нагляд за діяльністю учасників платіжного ринку» (стаття 7) [22]. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть виступати і надавачами платіжних послуг (за умови внесення їх до Реєстру платіжної інфраструктури), і користувачами платіжних послуг, та, крім того, вони здійснюють регуляторну діяльність з питань, віднесених Законом до їхньої компетенції. Отже, діяльність зазначених суб'єктів у сфері платіжних послуг може виникати як у площині публічно-правових відносин (тобто державного регулювання сфери платіжних послуг), так і у площині приватно-правових відносин, у яких не виключається встановлення плати за надання платіжних послуг.

Однією з основоположних ознак платіжної послуги нами виділено «діяльність» надавача цих послуг. Види цієї діяльності для платіжного ринку ЄС визначено в Додатку 1 до Директиви 2015/2366 Європейського Парламенту і Ради Європи від 25 листопада 2015 року «Про платіжні послуги на внутрішньому ринку» [24], а для українського платіжного ринку — у статті 5 Закону про платіжні послуги, якою ці види діяльності класифіковано на фінансові і нефінансові [3]. Вкажемо, що види діяльності надавачів платіжних послуг у Директиві та в зазначеному Законі практично збігаються.

Розумінню правової природи досліджуваного явища сприяє відповідна класифікація. Класифікацію платіжних послуг С. В. Волосович за оферентами, платіжними інструментами, величиною розрахункових операцій, видом платіжних систем [7] пропонуємо доповнити за такими критеріями: надавача послуг (надаються банківськими і небанківськими надавачами послуг); видів платіжних послуг (фінансові і нефінансові); форми грошей [послуги з

використанням готівкових, безготівкових, електронних (цифрових) грошей]; наявності рахунку [платіжні послуги з відкриттям платіжного рахунку, без відкриття платіжного рахунку (включаючи платіжні послуги з відкриттям електронних гарантів)].

Платіжна послуга реалізується за допомогою низки прикладних інструментів (за своїм характером технічних, технологічних, організаційних, правових), серед яких платіжний застосунок, платіжний додаток, платіжний пристрій, платіжний рахунок і, нарешті, платіжний інструмент. З приводу останнього відзначимо його широкий набір, що пропонується користувачам платіжних послуг Законом про платіжні послуги. Ознайомлення з доповіддю про загальні результати четвертого дослідження глобальних платіжних систем, де Міжнародний банк реконструкції та розвитку наводить низку використовуваних у світі різноманітних платіжних інструментів [25], дає можливість стверджувати, що українські платіжні інструменти цілком відповідають світовій практиці.

Зазначимо, що платіжна послуга як вид діяльності на платіжному ринку втілюється в конкретну платіжну операцію і є дією її ініціатора й надавача, що цілком відповідає Директиві ЄС 2015/2366, яка визначає «платіжну операцію» як дію, ініційовану платником або отримувачем платежу, суть якої у внесенні, переказі або знятті коштів, незалежно від будь-яких пов'язаних із такою дією зобов'язань між такими платником та отримувачем (користувачами платіжних послуг) [24]. Легальне визначення платіжної операції в Законі про платіжні послуги також свідомо «відриває» рух коштів (внесення, переказ, зняття) від правовідносин між платником та одержувачем, які є правовою підставою для такого руху коштів. На нашу думку, це ще раз підтверджує актуальність унормування договором про надання платіжних послуг відносин між їхніми надавачами і споживачами.

Закон про платіжні послуги наділяє НБУ правом встановлювати додаткові вимоги до договорів про надання платіжних послуг. У цьому, можливо, вбачається порушення принципу добровільності у визначенні умов укладених договорів, однак таке застереження є ще одним підтвердженням наявності публічного інтересу в регулюванні цих відносин. Ще одним аргументом на користь наявності елементів примусу з метою захисту споживача, на наш погляд, є і зобов'язання надавача платіжних послуг надати користувачеві на безоплатній основі інформацію про умови, що стосуються надання платіжної послуги відповідно до договору. Перелік цієї інформації закріплений законодавцем з метою забезпечення отримання повної інформації потенційним користувачем про послугу до укладення договору про її надання. Разом з тим хочемо тут зазначити й проблему: оскільки ці вимоги не поширюються на рекламу про платіжні послуги, то це, по суті, є пасткою для споживачів, які все ще в силу різних причин не вчитуються в договори, а довірливо ухвалюють рішення, керуючись рекламою. Додатковою гарантією для розуміння суті відносин для споживача може стати інформація, яку він отримає під час виконання платіжних операцій, а також вимоги щодо достовірності реклами згідно зі статтями 31—33 Закону про платіжні послуги.

Дефініція поняття має містити стислий перелік найістотніших його ознак [26, с. 740]. Ураховуючи вимоги до визначення, як логічної операції з поняттями, ґрунтуючись на легальній дефініції платіжних послуг, пропонуємо таке доктринальне визначення цього поняття: платіжні послуги — це діяльність (самостійна або із залученням комерційних агентів) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, банків (згідно з банківською ліцензією) та визначених законодавцем суб'єктів господарювання (на підставі включення до реєстру) із виконання та/або супроводження платіжних операцій з використанням сучасних платіжних інструментів на договірних засадах із споживачем таких послуг за рахунок власних чи отриманих у кредит від надавача коштів із дотриманням вимог щодо їх відокремлення і збереження.

Ухвалення Закону про платіжні послуги сприяє адаптуванню національного платіжного механізму до європейських вимог у цій сфері суспільних відносин, однак не можемо не зауважити, що запропонований цим законом механізм правового регулювання навряд чи можна назвати досконалим, хоча б з огляду на доступність розуміння його норм пересічними споживачами платіжних послуг. Без проведення заходів фінансової (платіжної) грамотності їхня реалізація наштовхуватиметься, щонайменше, на брак платіжної активності споживачів.

Разом з тим маємо констатувати, що нова модель правового платіжного механізму, на наш погляд, включає: нормативне забезпечення цифрового платіжного ринку (в умовах застосування цифрової національної валюти і штучного інтелекту), зміну правовідносин платіжного ринку щодо відмови від монополії банків, оновлення правового статусу надавачів і користувачів платіжного ринку, неформальну увагу до споживачів послуг органів нагляду і захисту, формування правових вимог щодо форми і правил використання цифрових платіжних інструментів.

Запропоноване нами бачення нової моделі правового платіжного механізму, звичайно ж, є дискусійним і потребує більш глибокого осмислення в подальших дослідженнях. Тим більш, що на сьогодні вчені вже визнали, що внаслідок цифровізації суспільних відносин виникає потреба у трансформації їхніх правових регуляторів, пристосуванні цих регуляторів до зростаючого темпу життя, до вирішення завдань, що стоять перед суспільством і державою. Вплив цифровізації суспільних відносин на правозастосування докорінно змінить уявлення про юридичну техніку, не виключається поява нової форми права — цифрового закону — електронної форми правового акта, модель якого має бути заснована на ефективному поєднанні загальних і загальнообов'язкових правил поведінки з можливістю налаштування під конкретний випадок і конкретних суб'єктів [27, с. 35—36, 41].

Висновки. Отже, діяльність з надання платіжних послуг за своєю правовою природою має ознаки як публічно-правових, так і цивільно-правових відносин. З одного боку, це відносини між надавачами платіжних послуг і регулятором щодо ліцензування, реєстрації, оверсайту, застосування санкцій, з другого — договірні відносини між надавачами таких послуг та їхніми споживачами, вимоги до яких визначені Законом про платіжні послуги. Такими вимогами є: письмова (паперова або електронна) форма, можливість укладення шляхом приєднання користувача до договору, розміщеного в доступному для клієнта місці в надавача платіжних послуг і на його вебсайті в мережі «Інтернет»; забезпечення збереження всіх редакцій публічної пропозиції укладення договору і доступ до них користувача платіжної послуги. Звичайно ж, такі норми захищають сторони договору від будь-яких суперечок щодо невизначеності його умов.

На наш погляд, фінансові платіжні послуги характеризують такі ознаки: пов'язаність із розрахунковим рахунком у надавача (крім банків) платіжних коштів (внесення і зняття готівки, керування рахунком, перекази на платіжні рахунки); виконання платіжних операцій за рахунок власних коштів користувача чи за рахунок кредитної лінії, що відкривається надавачем; пов'язаність із платіжними інструментами [їхній випуск, еквайринг (прийняття для переказу), використання для ініціювання руху коштів)].

Ураховуючи суттєві ознаки платіжних послуг, пропонуємо їх класифікувати ще за такими критеріями, як: вид надавача послуг (банківські і небанківські); видів платіжних послуг (фінансові і нефінансові); формою грошей, що використовуються при наданні послуг (готівкові, безготівкові, електронні, цифрові; наявність рахунку (платіжний рахунок чи без нього, включаючи електронний гаманець).

Потреби цифрової економіки, а відповідно й оновлення фінансової системи, потребують дослідження правової основи їх існування в сучасних умовах. Окрім визначення правового статусу учасників ринку цифрової фінансової системи, окреслення кола нових інститутів, які, безперечно, почнуть функціонувати за викликами часу, потребують дослідження правових режимів не тільки платіжного механізму (системи), які вже започатковані українськими дослідниками, а й режими публічних фондів коштів, які є основою фінансової системи країни, але чомусь перебувають не на передньому плані сучасних реформ, адже мобілізація грошових коштів у ці фонди, як і їх витрачання, не залишиться осторонь новітніх процесів, у тому числі й сфери надання платіжних послуг. Банки, як і інші надавачі платіжних послуг, які вийдуть на цей ринок, теж потребують осмислення викликів не тільки нового конкурентного середовища, а й досягнення нового рівня надання як платіжних, так і банківських послуг, що теж має стати предметом окремого дослідження сучасної банківської (фінансової) науки. Окремої уваги потребує дослідження

концепції відкритого банкінгу (Openbanking), функціонування якого є ще одним напрямом розвитку платіжних послуг на шляху до цифрової фінансової системи.

Література

1. Хоміцька З. М. Словник латинських юридичних висловів. 3-тє вид. Харків : Право, 2008. 272 с.
2. Савлук М. І., Мороз А. М., Пуховкіна М. Ф. та ін. Гроші та кредит : підручник / за заг. ред. М. І. Савлука. Київ : КНЕУ, 2001. 602 с.
3. Універсальний економічний словник. Менеджмент, маркетинг, реструктуризація. Київ : Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 1999. 392 с.
4. Collin P. Dictionary of Banking and Finance. Third edition. URL : <https://www.booksfree.org/dictionary-of-banking-and-finance-3rd-edition-by-jane-russell-pdf-free-download> (date of access: 03.12.2021).
5. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 62. Ст. 3876.
6. Модели и тренды развития финансовой индустрии: смена парадигмы // Информационно-аналитический обзор «Финансовая индустрия в условиях глобальной нестабильности: Россия и международная практика : XVIII Международный банковский форум “Банки России — XXI век”». С. 57—74. URL : https://asros.ru/upload/iblock/daa/hoxwanofwqq709wkyjfgzt1jot8x72lf/Broshyura_rus_na_sai_t.pdf.
7. Волосович С. В. Інноваційні платіжні послуги як інструмент розвитку торгівлі. *Економічний вісник Університету*. 2016. Вип. 29 (1). С. 12—18. URL : <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/issue/view/2/evu.29.1>.
8. Аванесова І. Постулати захисту прав споживачів фінансових послуг. *Вісник КНТЕУ*. 2012. № 1. С. 56—65.
9. Безклубий І. А. Банківські правочини : монографія. Київ : Видавничий дім «Ін Юре». 2007. 456 с.
10. Гудіма Т. С., Чабан О. А. Щодо доцільності посилення дискреційних повноважень Національного банку України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2021. № 4 (39). С. 12—20. URL : <https://fkd.ubs.edu.ua/index.php/fkd/article/view/3386/3283>.
11. Пожидаєва М. А. Платіжні системи: теоретичні засади та фінансово-правове регулювання в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 348 с.
12. Гончаренко А. С. Банківська конкуренція на ринку платіжних послуг в умовах розвитку fintech. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2021. № 3—4. С. 21—27. URL : <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2021/280-281/pdf/21-27.pdf>.
13. Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 1. С. 15—23. URL : <http://visnyk.kh.ua/uk/article/prava-lyudini-v-tsifrovu-epokhu-viklyki-zagrozi-ta-perspektivi>.
14. Гаврилюк О., Якушев О., Проданова Л., Якушева О., Козловська С. Цифровий банкінг та електронна комерція в контексті діджиталізації управління бізнесом. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. № 5 (40). С. 4—15.
15. Вінник О. Право цифрової економіки. *Право України*. 2021. № 6. С. 157—163.
16. Падалка А. М., Грибінча О., Лесік І. М., Семенда О. В., Барабаш О. О. Захист споживачів при купівлі товарів через Інтернет. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 2. С. 189—197. URL : <http://visnyk.kh.ua/uk/article/zakhist-spozhyvachiv-pri-kupivli-tovariv-cherez-internet>.
17. Великанова М. М. Штучний інтелект: правові проблеми та ризики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. № 2. С. 185—198. URL : <http://visnyk.kh.ua/uk/article/shtuchny-intelekt-pravovi-problemi-ta-riziki>.
18. Мороз А. М., Савлук М. І., Пуховкіна М. Ф. та ін. Банківські операції : підручник / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. Київ : КНЕУ, 2000. 384 с.
19. Банковское дело : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / под ред. О. И. Лаврушина. Москва : Финансы и статистика, 2000. 672 с.
20. Кравець В. М., Кравець О. В. Західноєвропейський банківський бізнес: становлення і сучасність / за ред. В. І. Міщенко. Київ : Знання-Прес, 2003. 470 с.
21. Усоскин В. М. Современный коммерческий банк: управление и операции. Москва : ИПЦ «Вазар-Ферро», 1994. 320 с.
22. Про Національний банк України : Закон України від 20.03.1991 № 872-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25. Ст. 281.
23. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2346-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 20. Ст. 828.
24. Директива 2015/2366 Європейського Парламенту і Ради (ЄС) від 25 листопада 2015 року «Про платіжні послуги на внутрішньому ринку». URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/es-20152366.pdf>.
25. Summary outcomes of the Fourth Global Payment Systems Survey. *The World Bank*. 2018. December 4. URL : <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/gpss>.
26. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. Київ : Аконіт, 2000. 1 т.
27. Пашенцев Д. А. Особенности правоприменения в условиях цифровизации общественных отношений. *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Право*. 2020. Т. 11. Вып.1. С. 35—49.

Статтю рекомендовано до друку 30.12.2021

© Лобач О. М., Кравченко Н. Г.

References

1. Khomitska, Z. M. (2008). *Slovnkyk latynskykh yurydychnykh vysloviv [Dictionary of Latin legal expressions]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Savluk, M. I., Moroz, A. M., & Pukhovkina, M. F. (et al.). (2001). *Hroshi ta kredyt [Money and credit]*. M. I. Savluk (Ed.). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. *Universalnyi ekonomichnyi slovnyk. Menedzhment, marketynh, restrukturyzatsiia [Universal economic dictionary. Management, marketing, restructuring]*. (1999). Kyiv: Poshukovo-vydavnyche ahentstvo «Knyha Pamiati Ukrainy» [in Ukrainian].
4. Collin, P. (n. d.). Dictionary of Banking and Finance third edition. Retrieved December, 03, 2021 from <https://www.booksfree.org/dictionary-of-banking-and-finance-3rd-edition-by-jane-russell-pdf-free-download>.

5. Verkhovna Rada Ukrainy. (2021). Pro platizhni posluhy: Zakon Ukrainy vid 30.06.2021 № 1591-IX [On payment services: Law of Ukraine of 30.06.2021 № 1591-IX]. *Oftsiniyi visnyk Ukrainy — Official Bulletin of Ukraine*, 62 [in Ukrainian].
6. *Modeli i trendy razvitiya finansovoy industrii: smena paradigmy // Informacionno-analiticheskij obzor «Finansovaya industriya v usloviyah global'noj nestabil'nosti. Rossiya i mezhdunarodnaya praktika: XVIII Mezhdunarodnyj bankovskij forum «Banki Rossii — HKHI vek» — Models and trends in the development of the financial industry: a paradigm shift // Information and analytical review «Financial industry in the context of global instability: Russia and international practice: XVIII International banking forum “Banks of Russia — XXI century”»*. (2021). Retrieved from https://asros.ru/upload/iblock/daa/hoxwanofwqq709wkyjfgzt1jot8x72lf/Broschyura-_rus_na_sai_t.pdf [in Russian].
7. Volosovych, S. V. (2016). Innovatsiini platizhni posluhy yak instrument rozvytku torhivli [Innovative payment services as a tool for trade development]. *Ekonomichnyi visnyk Universytetu — Economic Bulletin of the University*, 29 (1), 12—18. Retrieved from <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/issue/view/2/evu.29.1> [in Ukrainian].
8. Avanesova, I. (2012). Postulaty zakhystu prav spozhyvachiv finansovykh posluh [Postulates of protection of the rights of consumers of financial services]. *Visnyk KNTEU — Bulletin of KNTEU*, 1, 56—65 [in Ukrainian].
9. Bezklubiy, I. A. (2007). *Bankivski pravochyny [Banking transactions]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «In Yure» [in Ukrainian].
10. Hudima, T. S., & Chaban, O. A. (2021). Shchodo dotsilnosti posylennia dyskretsiinykh povnovazhen Natsionalnoho banku Ukrainy [On the expediency of strengthening the discretionary powers of the National Bank of Ukraine]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii i praktyky — Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 4 (39), 12—20. Retrieved from <https://fkd.ubs.edu.ua/index.php/fkd/article/view/3386/3283> [in Ukrainian].
11. Pozhydaieva, M. A. (2020). *Platizhni systemy: teoretychni zasady ta finansovo-pravove rehuliuвання v Ukraini [Payment systems: theoretical principles and financial and legal regulation in Ukraine]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
12. Honcharenko, A. S. (2021). Bankivska konkurentsia na rynku platizhnykh posluh v umovakh rozvytku fintech [Banking competition in the market of payment services in the development of fintech]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu — Scientific Bulletin of Odessa National Economic University*, 3—4, 21—27. Retrieved from <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2021/280-281/pdf/21-2p7.pdf> [in Ukrainian].
13. Petryshyn, O. V., & Hyliaka, O. S. (2021). Prava liudyny v tsyfrovu epokhu: vykyky, zahrozy ta perspektyvy [Human rights in the digital age: challenges, threats and prospects]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy — Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1, 15—23. Retrieved from <http://visnyk.kh.ua/uk/article/prava-lyudini-v-tsifrovu-epokhu-vikliki-zagrozi-ta-perspektivi> [in Ukrainian].
14. Havryliuk, O., Yakushev, O., Prodanova, L., Yakusheva, O., & Kozlovskaya, S. (2021). Tsyfrovyyi bankinh ta elektronna komertsia v konteksti didzhitalizatsii upravlinnia biznesom [Digital banking and e-commerce in the context of digitalization of business management]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii i praktyky — Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 5 (40), 4—15. <https://doi.org/10.18371/fcaptop.v5i40.244845> [in Ukrainian].
15. Vinnyk, O. (2021). Pravo tsyfrovoy ekonomiky [The law of digital economy]. *Pravo Ukrainy — Law of Ukraine*, 6, 157—163 [in Ukrainian].
16. Padalka, A. M., Hrybincha, O., Lesik, I. M., Semenda, O. V., & Barabash, O. O. (2021). *Zakhyst spozhyvachiv pry kupivli tovariv cherez Internet [Consumer protection when buying goods online]*. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy — Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2, 189—197. Retrieved from <http://visnyk.kh.ua/uk/article/zakhyst-spozhyvachiv-pri-kupivli-tovariv-cherez-internet> [in Ukrainian].
17. Velykanova, M. M. (2020). Shtuchnyi intelekt: pravovi problemy ta ryzyky [Artificial intelligence: legal issues and risks]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy — Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2, 185—198. Retrieved from <http://visnyk.kh.ua/uk/article/shtuchnyi-intelekt-pravovi-problemi-ta-riziki> [in Ukrainian].
18. Moroz, A. M., Savluk, M. I., & Pukhovkina, M. F. (et al.). (2000). *Bankivski operatsii [Banking operations]*. A. M. Moroz (Ed.). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
19. Lavrushin, O. I. (Ed.). (2000). *Bankovskoe delo [Banking]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
20. Kravets, V. M., & Kravets, O. V. (2003). *Zakhidnoevropeiskyyi bankivskyyi biznes: stanovlennia i suchasnist [Western European banking: formation and modernity]*. V. I. Mishchenko (Ed.). Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].
21. Usoskin, V. M. (1994). *Sovremennyj kommercheskij bank: upravlenie i operatsii [Modern commercial bank: management and operations]*. Moscow: IPC «Vazar-Ferro» [in Russian].
22. Verkhovna Rada Ukrainy. (1991). Pro Natsionalnyi bank Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.03.1991 № 872-XII [On the National Bank of Ukraine: Law of Ukraine of March 20, 1991 № 872-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR — Bulletin of the Verkhovna Rada of the USSR*, 25 [in Ukrainian].
23. Verkhovna Rada Ukrainy. (2001). Pro platizhni systemy ta perekaz koshtiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2346-III [On payment systems and funds transfer in Ukraine: Law of Ukraine of 05.04.2001 № 2346-III]. *Oftsiniyi visnyk Ukrainy — Official Bulletin of Ukraine*, 20 [in Ukrainian].
24. Yevropeiskyyi Parlament i Rada. (2015). *Dyrektyva 2015/2366 vid 25 lystopada 2015 roku «Pro platizhni posluhy na vnutrishnomu rynku» [Directive 2015/2366 dated 25 November 2015 on payment services in the internal market]*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/es-20152366.pdf> [in Ukrainian].
25. The World Bank. (2018, December 4). Summary outcomes of the Fourth Global Payment Systems Survey. 2018. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/gpss>.
26. *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]*. (2000). Kyiv: Akonit [in Ukrainian].
27. Pashencev, D. A. (2020). Osobennosti pravoprimereniya v usloviyah cifrovizatsii obshchestvennykh otnoshenij [Features of law enforcement in the context of digitalization of public relations]. *Vestnik Sankt-Peterburskogo gosudarstvennogo universiteta. Pravo — Bulletin of St. Petersburg State University. Right*, 11, 1, 35—49 [in Russian].

The article is recommended for printing 30.12.2021

© Lobach O., Kravchenko N.